

Problém výchovy je problém člověka

Že člověk nejdokonalejší, nejdívnější, nejslavnější tvor jest.

Že člověk, má-li člověkem být, cvičen k tomu být musí.

Že škola může být "cvištěm múz a rájem her".

J. A. Komenský

Výchova hodnotami a k hodnotám

Stanislava Kučerová

V letech "tání", v září 1965 se konala v Trnavě I. pracovní konference naší pedagogické společnosti na téma Školství a pedagogika v Československu v uplynulých 20 letech. Konference dala podnět k objektivním rozborům a hodnocení vývoje od r. 1945, k analýze deformací, způsobených poúnorovou diktaturou, voluntarismem a subjektivismem školské politiky vládnoucí strany. Přitom se ukázala nutnost oživit obory a přístupy, které byly v období "kultu osobnosti" potlačeny a navázat zpřetrhaná spojení s vlastní kulturní tradicí, se světovou vědou o výchově i se zahraniční pedagogickou praxí. Pokračovat v takto orientované činnosti směli pak účastníci konference ještě 3 roky - do srpna 1968.

Mně tehdy připadla úloha formulovat - dnes bychom asi řekli - alternativní filosofii výchovy. Vypracovala jsem koncept na základě filosofické antropologie a axiologie, navazující na duchovédné tradice a existencialismus, takže jsem se octla v blízkosti i dnes na Západě aktuální pedagogiky hermeneutické a emancipační. Pedagogiku jsem označila za vědu o člověku v situaci výchovy, tj. v procesech utváření a sebeutváření osobnosti na základě vícevrstevnaté determinovanosti, studované ve vztahu k biologii, psychologii, sociologii a kulturologii.

Všestrané znalosti o vychovávaném nemají být podle této koncepce shromažďovány proto, aby ho bylo možno co nejlépe ovládat a formovat k předem připravenému obrazu, ale aby bylo možno navázat s ním smysluplný dialog, v němž by mohl najít vlastní cestu životem, vlastní způsob seberealizace. Výchova má být člověku pomocí v situacích, v nichž se stává osobností, osvojuje si role a kulturní dědictví své společnosti. Děje se tak na základě **setkání**, spoluzití a spolubytí vychovávaného a

vychovávajícího. Ve shodě s dobovou opoziční tendencí jsem zdůraznila aktivitu člověka, jeho intenci a transcendenci, pojetí člověka jako kulturní bytosti, která dovede říci NE jak svým přírodním pudům, tak civilizačním omezením a tlakům, a která je odhodlána překračovat danosti historických okolností a vztahů. Specifická úloha pedagogiky je řešit otázky, jak dnešního člověka učit jeho člověčství. Přitom problém člověka je problém hodnot, problém výchovy člověka je problém výchovy k hodnotám. Hodnotami jsem rozuměla objektivně platné normy a ideály ve smyslu výroku F. Krejčího: "Hodnota je to, co má být chtěno, co stojí za to, aby se stalo předmětem chtění." Poukázala jsem na **obtíže hodnotové výchovy v historické situaci našich národů, které poměrně v krátkém časovém úseku dějin prožily několiknásobné zhroucení celospolečenských hodnotových soustav**: ideologie rakousko-uherského mocnářství /1918/, ideálů humanitní demokracie /1938/, dogmat a pouček poúnorové stalinské diktatury /po odhalení tzv. kultu osobnosti v SSSR začíná u nás "tání" koncem 50. let a vrcholí r. 1968/. Zdůraznila jsem, že není vždycky snadné rozlišovat mezi hodnotami pravými a nepravými, reálnými a fiktivními, faktickými a iluzivními. Riziko omylu není nikde větší než v oblasti hodnot. Právě naše hodnocení trpí předsudky a sebeklamy, rudimenty minulosti, pověrami, malichernostmi, utopiemi a výstřednostmi. Pády hodnot, s kterými jsme se identifikovali, jsou bolestné. Ze zklamání se rodí nejpodivnější pocity a postoje. /Např. dnešní nová citlivost pro iracionální svět člověka, proti jednostrannému přístupu k poznávání a ovládání světa, vyvěrá ze zklamání z "vědy", "vědeckého přístupu", "scientismu", "technokracie"./

Axiologická dimenze nebyla tehdy /v 60. letech/ rozvíjena ani v domácí ani zahraniční pedagogice. Od těch dob se stala na mezinárodním fóru velmi frekventovanou. Globální situace lidstva nutí přehodnotit - dříve zdánlivě tak samozřejmou - cílovou hodnotu rozvoje člověka. Slepé úsilí o ekonomický růst ohrožuje přírodu a zdraví člověka, v konečných důsledcích existenci života na planetě Země vůbec. Ukazuje se, že šťastná společnost nemusí být nutně nejbohatší v materiálním smyslu, přednost bude třeba dát kultuře, vzdělanosti, spravedlnosti, lidskosti. **Ekonomický růst má své meze - duchovní růst je bez hranic.**

Od doby, kdy jsem se pokusila formulovat principy pedagogické antropologie a axiologie, došlo u nás k zhroucení dalších dvou hodnotových soustav: ideálů socialismu s lidskou tváří /1968/ a ideologie

restaurace stalinismu, tzv. normalizace /1989/. Je za námi dlouhé období tvrdého ideologického zpracovávání totalitní mocí a bezostyšnou propagandou. Ve vědomí lidí dochází k svárům reziduí starých věr i pověr. **Usilujeme o renesanci všelidských ideálů, které ovšem nikdy nepřestaly platit**, i když oficiální ideologové hlásali, že jsou překonány principy třídnosti a stranickosti. A nové konflikty vedou k novému zklamání, k nové lhovosti, k opatrnému mlčení i účelovému předstírání.

Totalitní společnost fungovala na základě nepřekonatelného strachu, konformity a konzumenství, které bylo diferencováno z vůle a blahovůle vládnoucí mocí. Tato situace odcizovala člověka sobě samému a jeho kulturním hodnotám. Je přirozené, že se otrok chová jako otrok: je zbaven svobody a odpovědnosti - převzal vidění světa od svého pána. Je příznačné, že někteří naši publicisté rádi interpretovali skutečnost jako nezávaznou hru a na národní typ pasovali dobrého vojáka Švejka. Je to příznačné a smutné. Je to demonstrace rozpadu hodnot, výsměchu dějinám a spravedlnosti.

Ryszard Kapuściński ve svém Lapidáriu zaznamenal: "Stupně barbarství: Nejdříve se likvidují ti, co tvoří hodnoty. Pak jsou zlikvidováni ti, kdo vědí, co jsou hodnoty a že lidé, kteří je tvořili, byli zlikvidováni. Skutečné barbarství začíná od okamžiku, kdy už nikdo neví, že to, co dělá, je barbarství" /Varšava 1982/.

Jak stanovíme cíl výchovy, když již nevychováváme budovatele komunismu? ptají se někteří. A jiní pohotově radí: Budeme vychovávat podnikatele! **Neměli bychom však - ze všeho nejdříve - vychovávat kulturního člověka?**

Mladé generaci se dnes nabízí matoucí množství konceptů pro chování a pro život. Ale to by nás nemělo zaskočit, to už tu přece bylo. Za první republiky se psaly politicko-národní i náboženské úvahy, publikovaly se návody k životu přirozenému /fyziologickému/ stejně jako asketickému /duchovnímu/, doporučoval se harmonismus, zlatá střední cesta, stejně jako perfekcionalismus, úsilí o dokonalost. Horovalo se pro utilitaristicky pojatý životní úspěch /jak se stát podnikatelem, jak zbohatnout/, plédovalo se pro elitní komunismus jako budoucí společenský řád. Doporučovalo se vegetariánství, joga, abstinence, cvičení vůle a životní energie, rozvoj sebevýchovy a charakteru. Množství populárních publikací, původních /laboretismus, etokracie/ i přeložených, propagujících uvedené myšlenky, bylo takřka nepřehledné. A co učitel? Měl se dopracovat vlastního

stanoviska a stát se osobností. Etických systémů bylo mnoho, mohli si vybrat. Ale byt' byly politické, světonázorové a morální směry sebeodlišnější, předpokládalo se, že se učitelé před dětmi shodnou v základech mravního nazírání a hodnocení.

S ohledem na kulturní deficit minulosti i na nezvyk tolerance k odlišným názorům bychom tyto společné základy neměli jen mlčky předpokládat. **Jsou to obecně lidské hodnoty - odkaz antické filosofie i židovskokřesťanského náboženství, odkaz renesance, reformace, osvícenství, humanismu moderní doby, jsou to hodnoty našich národních dějin a hodnoty kultury národů celého světa. Měli bychom je popularizovat, aktualizovat, zpřítomňovat způsobem, který školometsky neodpuzuje, ale získává pro vnitřní růst a samostatnou činnost kulturní povahy.** Co říci ke zjištění, že mnozí vysokoškoláci, podrobeni malé výzkumné sondě, nedovedli ani naznačit kulturně symbolický a komunikativní význam takových postav, jako Prométheus, Oidipus, Antigona, Kain a Abel, Noe, Abraham a Isák, Tristan a Isolda, Don Quijote a Sancho Panza, Hamlet, Don Juan, Harpagon...?

Hodnotám kulturních dějin bychom mohli začít učit neprodleně, a nestálo by nás to ani korunu!

Nemá pravdu Francis Fukuyama a jiní endisté, tvrdí-li, že nastal konec historie, konec idejí, protože budoucnost bude mít podobu pragmatického řešení otázek ekonomických, technických, organizačních. Člověk má archetypální potřebu idejí a ideálů, člověk má potřebu hledat smysl své existence individuální i kolektivní, dává jí perspektivy s ohledem na duchovní hodnoty, které přijal za své. Této archetypální potřebě odpovídá i určitá - dnes uvolněná - duševní energie. President Havel mluví o tom, že posttotalitním zemím hrozí propadání do vakua ekonomického, politického i kulturního. **Kulturní vakuum - to je právě nedostatek nosných idejí, perspektiv a norem. Toto vakuum potřebujeme naplnit všelidskými zkušenostmi a hodnotami tisíciletého kulturního vývoje lidstva.**

Pamětníci potvrdí, že za první republiky se žákům dostalo pravých hodnot ve výchově. Bylo to, jako by vdechovali vůni čerstvých květin ve váze. Další generace vdechovaly již jen stopy té vůně, která zůstala po květinách - jak dlouho může trvat, než i ty stopy stop vůně vyvanou? Potřebujeme naplnit vázy čerstvými květinami.

Chceme napravit škody minulosti. Doba těch 20, 40 nebo dokonce 50 let, která nás dělí od dob přirozeného vývoje před válkou, je příliš dlouhá na to, abychom ji mohli prostě škrtnout a začít znovu - odedneška. V té době pracovaly celé generace, některé své dílo dokončily, jiné ještě pracují, mladí teprve začali. Nebylo by ani spravedlivé ani moudré paušálně pedagogickou tvorbu minulosti odsoudit. **Jsme povinováni - lidem a jejich dílu, ale i přítomnému vývoji a jeho perspektivám - provést kritickou analýzu, v níž bychom oddělili hodnoty od nehodnot a pahodnot i antihodnot.** Tento úkol, který na sebe vzala Pedagogická společnost již r. 1965, zůstal nedokončen.

Přítomnost naší školy ovšem čekat nemůže. Setkáváme se s tím, že **řekněteří čekají na jakési samočinné působení změněných poměrů - ono SE to samo vyvine.** Zapomínají na to, že v tom SE musí být nutně obsaženy i naše snahy. **Ani Komenský ani Masaryk nečekali, až jak SE věci vyvinou. Usilovali, pracovali, zápasili - a i v tom je jejich vždy znovu aktuální a podněcující význam, připomenutý znovu s veškerým důrazem na celostátní konferenci.**

Učitelské povolání je z těch, která velice člověka stravují a vyčerpávají, ale zároveň ho - za příznivých podmínek, i velice naplňují a oblažují. Ty příznivé podmínky spočívají v pochopení antropologické povahy učitelství jako spolubytí a spolužití, jako společného hledání životní cesty, jako společné tvorby hodnot spolu s dětmi, dospívajícími, spolu s kolegy navzájem, spolu s našimi rodiči a prarodiči. Výchova je setkání a dialog na životní cestě, a tak jako každé životní setkání je i momentem našeho sebepoznání, sebevyjádření, seberozvíjení. Kulturní hodnoty jsou nejcennější dědictví, které člověk po tisíciletí dějinami nese a chrání. Učitel - vychovatel je povolán ke krásné úloze ve společnosti, je-li jeho úkolem pomáhat hodnoty objevovat, chápat, potřebovat, ctít a milovat. Nikoli ovšem hotové sdělovat - **každý sám pro sebe musí každou hodnotu objevit, vytvořit, přijmout, potvrdit.** Podmínkou takové služby žákům ovšem je, aby se kulturní hodnoty staly potřebou, láskou a štěstím života učitelů.